

3. Винниченко В. Відродження нації (Історія Української революції [марець 1917 р. – грудень 1917 р.]): У 3-х ч. Київ – Відень, 1920. Ч. 3.
4. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. К., 1991.
5. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис. – К., 1999.
6. Шаповал М. Велика революція і українська визвольна програма. – Прага, 1928.
7. III Універсал Української Центральної Ради. 7 листопада 1917 р. // Українська Центральної Рада. Документи і матеріали у двох томах. Т. 1. – К., 1996.
8. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис. – К., 1999.
9. Винниченко В. Відродження нації (Історія Української революції [марець 1917 р. – грудень 1917 р.]): У 3-х ч. Київ – Відень, 1920. Ч. 3.
10. Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції 1917–1920 рр. В 4-х т. –Т. 4. – Прага, 1922.
11. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис. – К., 1999.
12. Варгатюк П. Л., Солдатенко В. Ф., Шморгун П. М. В огні трьох революцій. Из истории борьбы большевиков Украины за осуществление ленинской стратегии и тактики в трех революциях. – К., 1966.
13. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К., 1972. – Т. 2.
14. Там само. – С. 121.
15. Там само. – С. 122.
16. Радянське будівництво в Україні в роки громадянської війни (1919–1920 рр.) // Збірник документів і матеріалів. – К., 1957.
17. Там само. – С. 59.

Ніна Ржевська

РЕВОЛЮЦІЯ ЯК ТИП ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН: УКРАЇНА НА ПОЧАТКАХ ХХ ТА ХХІ СТОЛІТЬ

Відомо, що політичний процес визначає рух, динаміку та еволюцію політичних явищ, конкретні зміни їх станів у часі та просторі. З точки зору такої інтерпретації політичного процесу, його центральною характеристикою є зміна, яка ілюструє будь-які модифікації структури та функцій, інститутів та форм, постійних та змінних рис, темпів еволюції та інших параметрів політичних явищ.

Коли мова йде про політичні зміни, то передбачається, що це – специфічний тип соціальних змін, пов'язаний перш за все зі змінами у механізмі владної регуляції суспільства. Політична система, завдяки якісним змінам соціального середовища, постійно знаходиться у русі та розвитку. Фактично не існує двох ідентичних станів однієї і тієї ж політичної системи.

Відповідно до цього, політичні зміни – це трансформації інституційних структур, процесів та цілей, які стосуються розподілу та виконання владних повноважень щодо управління суспільством, що перебуває на стадії розвитку.

Зміни політичного характеру можуть відбуватися або шляхом пристосування системи до нових вимог соціального середовища, або шляхом зміни однієї системи, яка нездатна зберегти себе, іншою системою [1; 278].

У політичній науці представлено різні підходи щодо витоків та механізмів змін. К. Маркс пов'язує політичну динаміку з економічними відносинами, В. Парето – з циркуляцією еліт, М. Вебер – з діяльністю харизматичного лідера, Т. Парсонс – з виконанням різноманітних громадянських ролей. Проте переважна більшість дослідників у якості основного джерела політичних змін визначають конфлікт, який є підґрунтям для трансформації владних структур, поведінки груп та індивідів, розвитку політичних процесів.

Виходячи із багатоманітності джерел та форм політичних змін, виділяють три основних способи або режими існування політичних явищ: функціонування, розвиток та занепад.

У момент функціонування політична система не виходить за межі взаємин, які склалися між громадянами та інститутами влади. Цей спосіб існування політичних явищ відображає здатність влади до простого відтворення відносин між елітою та електоратом, громадянином та державою. На рівні суспільства в цілому здійснюється підтримка існуючої політичної системи, продукування основних функцій політичних інститутів, політичних партій та органів місцевого самоврядування. За такого характеру, зміни традиції та спадковість мають пріоритет перед будь-якими інноваціями.

Розвиток характеризується такими змінами базових параметрів політичних явищ, які передбачають подальший позитивний характер еволюції останніх. Влада адекватно відповідає на злобу дня, ефективно керує суспільними відносинами, забезпечує задоволення соціальних потреб населення. Політична система має здатність до застосування гнучких стратегій та технологій володарювання з урахуванням ускладнення інтересів різних соціальних груп.

Занепад передбачає або ентропію та переважання центробіжних тенденцій над інтеграційними, або розпад політичної цілісності (падіння політичного режиму, припинення діяльності політичної партії, захоплення або розпад держави). Політична влада в силу своєї неспроможності ефективно вирішувати соціальні проблеми втрачає легітимність та позбавляється підтримки з боку суспільства.

Політичний процес поширюється не лише на конвенційні (договірні, відповідні усталеним традиціям) зміни, які характеризують політичну боротьбу, конкуренцію у рамках нормативно-правових норм та існуючих правил.

Поряд із цим політичні процеси охоплюють такі зміни, які є не конвенційними: діяльність нелегальних суспільно-політичних організацій, тероризм, кримінал, корупція і т. ін.

Одним із найяскравіших проявів соціально-політичних змін є не що інше, як фундаментальний перелом в історичних процесах, які перетворюють суспільство із середини. Революції нічого не залишають без змін, вони завершують попередні епохи і стають початком нових. У момент революції суспільство досягає вершини активності і провокує вибух його потенціалу – самотрансформації.

Слід враховувати, що від інших форм політичних змін революції відрізняються п'ятьма особливостями. По-перше, вони торкаються усіх рівнів та сфер суспільства; по-друге – в усіх цих сферах революційні зміни мають радикальний, фундаментальний характер; зміни, викликані революціями, є швидкими; за всіма причинами революції – найбільш характерні прояви змін, час, коли вони відбуваються має особливий характер і є пам'ятним. І, нарешті, революції викликають несподівані реакції в тих, хто в них брав участь або їх засвідчив. Такою реакцією може бути вибух масової активності, ентузіазм, збудження, підйом настрою, утопічне бачення найближчого майбутнього [9; 367].

Розподіл революцій в історії не носить рівномірного характеру. Реальний аналіз засвідчує, що більшість з них припадає на період сучасної або новітньої історії.

Концепція революції у її сучасному розумінні слова є молодію. Сам термін сформувався вже в XVI ст., свого часу він позначав лише рух по колу. Як відзначив британський політолог Дж. Данн – до 1789 р. (початку Великої французької революції) у жодній мові не було слова “революція” у сучасному розумінні. Саме йому належить твердження про те, що дане слово походить від середньовічного латинського іменника, який буквально означає “поворот”. Уже в той час у поняття революції вкладали зміст чогось, чому властиво самооновлюватись і поширюватись колами.

Лише в XVII ст. термін запозичила політична філософія і він став позначати циклічну зміну правителів або всієї політичної еліти в державах, які виникали. Сучасна концепція революції починає формуватися з періоду Великої французької революції 1789–1799 років. Революція починає використовуватись в описі епохальних

проривів, фундаментального “перетворення суспільства суспільством”, розглядається як неухильний, вирішальний процес, який пробуджує та прискорює раціональні процеси.

Міф про революцію починає руйнуватися в XX столітті, яке вважають століттям занепаду сучасності. Прогресивний лейтмотив епохи змінює тема кризи. Міф про революцію підриває трагічний образ реальної революції. У суспільній свідомості постійними постають два запитання: чому ці революції ніколи не завершуються тим, про що мріяли революціонери та чому розум найчастіше замінює сила, тиск і безглузде знищення.

Сучасна концепція революції ґрунтується на двох традиціях: історіософській та соціологічній. Згідно до першої – революція означає радикальний розрив неперервності, фундаментальну тріщину в ході історії. Прибічники іншої традиції вдаються до масових виступів, де застосовують примус та насилля щодо влади, щоб провести суспільні зміни.

Обидві традиції – історіософська та соціологічна відображаються в сучасних визначеннях революції. Їх можна поділити на три групи. До першої входять такі визначення, де революції позначаються як фундаментальні, поширені суспільні перетворення. Увага акцентується перш за все на масштабах та глибині перетворень. У цьому розумінні “революція” протиставлена “реформам”.

Друга група включає визначення, в яких наголос робиться на насилля та боротьбу а також на швидкість змін. Центр уваги переміщується у площину техніки перетворень. У цьому розумінні “революція” протиставляється “еволюції”.

Напевно, найбільш корисними є визначення третьої групи, які містять у собі обидва аспекти. Отже, переважна кількість дослідників притримуються думки, що революції відносяться до фундаментальних всеохоплюючих багатомірних змін, які змінюють існуючий соціальний порядок. Революція – колективне, насильницьке і усвідомлене захоплення влади якою-небудь суспільною групою. Саме дане визначення першочергово розкриває сутність політичної революції.

Політична наука використовує достатньо просту класифікацію революцій:

1. Політичні революції на рівні держави, які обмежені несподіваною трансформацією інститутів (Французькі революції 1830 та 1848–1849 рр.)

2. Революції, пов'язані з перетворенням суспільства (у Франції в 1789–1799 рр., у Росії в 1917 р., а також у Німеччині в 1918–1919 рр.),

вони часто бувають прискорені військовими поразками держави або перервані у процесі свого розвитку.

3. Революції, в ході яких утворюються нові держави (Американська революція 1775–1783 рр.), і які часто є продуктом розпаду багатонаціональної імперії або деколонізації (Австро-Угорщина в 1918 р.)

Відомий вчений у галузі проблем революції та модернізації Ш. Ейзенштадт у роботі “Революція та перетворення суспільств”, стосовно питання результатів політичних революцій вважає, що основними серед них є:

- насильницька зміна існуючого політичного режиму, основ його легітимності та символіки;

- зміна недієздатної політичної еліти та правлячого класу іншими;

- далекоглядні зміни у всіх важливих інституційних сферах, першочергово в економіці та класових стосунках (зміни, спрямовані на модернізацію більшості аспектів соціального життя, на економічний розвиток та індустріалізацію, централізацію та розширення кола тих, хто приймає участь у політичному процесі);

- радикальний розрив з минулим;

- внесення змін до морального виховання, що створює або породжує нову людину (революції здійснюють не лише інституційні та організаційні перетворення) [6; 161].

Революція в Україні в березні 1917 року привела до появи найвищої політичної сили, Центральної Ради, яка спробувала скористатися своїми перевагами перед Тимчасовим урядом Росії, і видала 23 червня (н. ст.) 1917 року Перший універсал, і якому проголошувалося: “Хай Україна буде вільною. ...Хай український народ отримає право самому розпоряджатися своїм життям у своєму краї”. Тобто фактично ми можемо говорити про те, що Україна зробила спробу ступити на шлях третього типу політичної революції, результатом якого є утворення незалежної держави шляхом виходу з лона імперії. Проте, ця спроба не була вдалою.

Після того як більшовики захопили владу в Росії, постало питання, хто ж правитиме на Україні. Центральна Рада оголосила, що бере на себе верховну владу в усіх дев'ятох губерніях, де українці становлять більшість. Формально це підтвердив Третій універсал від 20 листопада, що проголошував автономії Української Республіки. Центральна Рада оголосила про одну із своїх цілей – створення в колишній Російській імперії федерації вільних і рівноправних народів.

Конституція Української Народної Республіки від 29 квітня 1918 р. декларувала принцип “національно-персональної автономії”, гаран-

тувала усім націям “право на впорядкування своїх культурних прав у національних межах” [4; 103]. Центральна Рада і проголошена нею Українська Народна Республіка, незважаючи на нестачу політичного досвіду у своїх лідерів, стали важливою віхою демократичного поступу України, перед усім світом заявили про українців як про політичну націю.

Проте дуже скоро стало очевидним, що конфлікт між Центральною Радою та більшовиками був невідворотним. Саме тому політична революція, яка відбулася не досягла очікуваного результату. Центральна Рада зазнала поразки, основними причинами якої були відсутність двох головних опор державності, а саме – боєздатності армії та адміністративного апарату.

Період національно-демократичної революції 1917–1920 рр. супроводжувався пошуком форм і засобів формування української державності, зусиллями, спрямованими на побудову громадянського суспільства, гострим суперництвом різних суспільних сил, чисельних політичних партій, що домагалися права бути речниками сподівань і прагнень народу.

Незважаючи ні на що, у кінцевому результаті, поразку Центральної Ради зумовила нерозвиненість українського національного руху. Центральна Рада фактично була змушена починати будівництво держави ще до завершення процесу формування нації. Логічно, що завданням політичної організації (Центральної Ради, зокрема) М. Грушевський вбачав у пробудженні самоорганізаційних процесів у народі [4; 9].

Вчений категорично відкидав думку про природне “недержавництво” українського народу та наголошував на значному потенціалі його соціальної творчості.

Спробуємо провести паралель із революційними подіями, які мали місце в історії України у 2004 році (“Помаранчева революція”). Першочерговим з точки зору теоретичного аналізу є те, що дані події відбувалися за умов повного національного суверенітету, коли революційні події переносяться у площину перетворень на рівні держави й обмежуються трансформацією інституцій. Це є перший тип політичних революцій, які в класичному їх трактуванні були характерними для держав англосаксонського ареалу з переважаним раціональними типом політичного панування (наприклад, Франція).

До моменту “помаранчевих” подій в Україні склалася мережа громадянських інститутів, завдяки яким суспільне життя набуло певних рис громадянського суспільства. Формально існує правове

поле, необхідне для захисту прав особи та для її добровільної участі у вирішенні громадських справ.

Проте це не було ключовою позицією в подіях осені 2004 року. На заваді стали вкорінені у масовій свідомості стереотипи тоталітарного минулого, у тому числі й персоналістські орієнтації більшої частини людей; їх сподівання на те, що порятунок прийде від “сильного лідера”. Завдання, які ставилися перед Помаранчевою революцією не мали характеру інституційних реформ, а були скеровані на зміну владної команди, що ніколи не приводить до встановлення раціонального політичного порядку.

У даному випадку потрібні зусилля як широкого загалу, так і національної еліти, спрямовані на зміцнення інститутів і формування культури громадянського суспільства.

Найбільш загальна класифікація теорії революції ґрунтується на певних моделях. Одні теорії ставлять у центр своїх моделей діяльність, мобілізацію людей, інші – структурний контекст, умови, в яких відбуваються революції. Серед перших традиційною можна вважати “вулканічну модель”, згідно до якої революції прориваються знизу, стихійно, у результаті накопичення загального напруження. Русійними силами є маси людей, які знаходяться у відчаї, які не можуть жити по-старому. Моделі другого типу концентрують увагу на структурному контексті. Вони передбачають, що в кожному суспільстві завжди є великий запас незадоволення, яке переходить у революцію лише за певних сприятливих структурних умов. Згідно до моделі “запобіжного клапана для випускання пари” вони “прориваються” лише тоді, коли відбувається зрив урядового контролю, послаблюються репресивні міри, настає криза в державі [9; 375–376].

Політичні революції в Україні, які відбулися майже з пропорційною періодичністю вказують на те, що вони є результатом “порушення балансу влади та боротьби суперників за управління державою” [10; 49].

Отже, вивчення революцій багато в чому подібне до вивчення землетрусів. Коли вони відбуваються, вчені намагаються взяти зміст з великої кількості зібраних даних та побудувати теорії для того, щоб передбачити майбутні. Поступово ми починаємо краще розуміти їх, але кожен новий землетрус знову дивує нас.

1. Будон Р. Место беспорядка. Критика теорий социального изменения. – М., 1998.

2. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. – Київ, 1991.

3. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття. – Київ, 1996.

4. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть. – Київ, 1991.

5. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование общества. Сравнительное изучение цивилизаций. – М., 1998.

6. Конституція Української Народної Республіки // Республіканець. – 1992. – № 3.

7. Парсонс Т. Система современных обществ. – М., 1997.

8. Теория политики: Учебное пособие // Под ред. Б.А. Исаева. – СПб., 2007.

9. Штомпка П. Социология социальных изменений. – М., 1996.

10. Аya, Rod. Theories of revolution reconsidered // Theory and society. – 1979. – № 8, Vol. 1. – P. 39-99.